

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.353

Р.Л. Максимович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВУ НЕДБАЛІСТЬ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

З'ясується питання про відповідальність такого спеціального суб'єкта злочину, як службова особа за допущену недбалість, аналізуються основні етапи розвитку цього питання в історії вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, службова особа, службова недбалість.

Изъясняется вопрос об ответственности такого специального субъекта преступления, как должностное лицо за допущенную халатность, анализируются основные этапы развития этого вопроса в истории отечественного уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовная ответственность, должностное лицо, должностная халатность.

The problem of the responsibility of such a special subject of a crime as an official for negligence is considered. The main stages of the development of this problem in the history of the native criminal legislation are analyzed.

Key words: criminal responsibility, official, official negligence.

Постановка проблеми. Розгляд питання про кримінальну відповідальність за службову недбалість в різні періоди розвитку законодавства вважався дуже важливим. Адже йдеться про можливість з'ясування його особливостей, про визначення яких працівників і в який час визнавали суб'єктами відповідного складу злочину, про застосування покарання за його вчинення тощо. Таким чином вдається також виявити ті недоліки, що існували в минулому, для того, щоб уникнути їх у майбутніх відповідних кримінально-правових нормах.

Стан дослідження. Слід підкреслити, що розглядуване питання становить значний інтерес для криміналістів. Воно певною мірою

висвітлено у спеціальній літературі. До цього долучалася низка науковців, які розглянули теоретичні аспекти цього питання. Зокрема, необхідно відзначити цікаві положення, аргументовані в публікаціях М.І. Блум [1, с. 169], М.Д. Лисова [2, с. 17–27], О.Я. Светлова [3, с. 93–96] та ін. Але той факт, що зазначені науковці практично не піддавали аналізу дорядянський період розвитку кримінального законодавства та оминали увагою питання про покарання за службову недбалість, викликає потребу продовжити і розвинути дослідження у відповідному напрямку. То ж наша **мета** заповнити прогалини у висвітленні змісту цього питання у науці кримінального права України.

Викладення основних положень. Вже у Судебниках 1497 та 1550 рр. були кримінально-правові норми, у яких ставилися вимоги про «справедливий суд». Наступний важливий нормативно-правовий акт був прийнятий 1649 р. Тоді побачило світ Соборне Уложення. Поряд із неправосуддям умисним там, зокрема, йшлося про неправосуддя неумисне («без хитрощі»). Соборне Уложення 1649 р. довго продовжувало залишатися основним нормативно-правовим актом, що містив норми кримінального права Російської імперії. Воно доповнювалося у XVII і XVIII ст., проте основа залишалась такою ж. Ці пам'ятки російського кримінального права звичайно відіграли певну роль в історії кримінального законодавства. Проте основну увагу зосередимо на положеннях тих нормативно-правових актів минулого, які найбільше вплинули на регламентацію цього питання у чинному кримінальному законодавстві.

У 1845 р. було прийнято Уложення про покарання кримінальні і виправні. Відповідальність за службову недбалість тут міститься у ст. 368 глави II «О превышении власти и противозаконном оной бездействии». Згідно із цією статтею протизаконною бездіяльністю влади визнається нежиття чиновником чи іншою службовою особою в належний час всіх вказаних чи дозволених законами засобів, якими він мав можливість попередити чи зупинити яке-небудь зловживання чи безпорядок, і таким чином забезпечити державу, суспільство чи ввірену йому частину від шкоди або збитків. У ст. 370 зазначалося, що особа, винна у вчиненні злочину, підлягає, залежно від важливості справи та інших обставин, позбавленню посади, звільненню зі служби або ж ув'язненню у фортеці на строк від одного до двох років, або ж в особливо важливих випадках і позбавленню всіх особливих, особисто присвоєних їй прав і переваг та заслання в Томську чи Тобольську губернію, з ув'язненням на строк від одного до двох років. «Слід мати

на увазі, що крім цієї статті, у п'ятому розділі Уложення у главі десятій «О медленности, нерадении и несоблюдении установленного порядка в отправлении должности» містяться ст.ст. 441–442, які спеціально присвячені питанням відповідальності за повільність і недбалість при здійсненні службових функцій [4, с. 371]. Відповідно до ст. 441 за повільність і недбалість при здійсненні службових функцій винуватим особам, на угляд начальства, робляться зауваження чи оголошуються догани, більш чи менш суворі. Коли ж винувата особа впродовж одного року підлягає за повільність чи недбалість багаторазовим зауваженням чи трьом суворим доганам і згодом, в цьому ж році, знову виявиться винуватою в упущенні, то вона, зважаючи на обставини, які більше чи менше збільшують чи зменшують її вину, підлягає або догані із внесенням у послужний список, або ж вирахуванню від трьох місяців до одного року із строку служби, або ж переміщенню з вищої посади на нижчу. Згідно зі ст. 442 у випадку важливих зі сторони чиновника упущень, коли від недбалості його чи повільності при здійсненні функцій сталися видимі безпорядки чи упущення в справах, начальство може, не роблячи зауважень, не оголошуючи доган, відразу ж піддати суду, а останній засудити із внесенням вироку в послужний список, або ж до вирахування зі строку служби від трьох місяців до одного року, чи звільненню з посади, зважаючи на ступінь вини.

Бездіяльність влади була караною тільки в тому випадку, коли вона призводила до безпорядків, зловживань, заподіяння майнової чи іншої шкоди. При цьому, незважаючи на те, що від розмірів заподіяної шкоди залежало покарання, ні в законі, ні в роз'ясненнях Сенату не визначались розміри шкоди, які мали кваліфікуюче значення.

Притягнення до відповідальності за ст. 368 можливе було тільки у випадку порушення службових обов'язків, які покладалися статутом по службі. Сенат роз'яснив, що суттєвою ознакою, яка відрізняла бездіяльність влади від недбалості і неухважності по службі, караних за ст.ст. 441–442 Уложення, є неприйняття чи невжиття всіх тих вказаних у законі чи законом дозволених заходів і засобів, які могли і повинні були бути ним прийняті і вжиті в належний час і за певних обставин, при умові, що бездіяльність обвинуваченого не пояснюється, за обставинами справи, виключно проявленою ним при цьому недбалістю, нерозпорядливістю чи не винахідливістю [4, с. 371].

Під недбалістю в ст. 441 розумілися упущення чи помилки, які виникали від недостатньої уваги службової особи при виконанні обов'язків по службі з необережності. Причому це не передбачало

якої-небудь низки упущень і постійної неухважності до своїх обов'язків, а достатньо було одноразового порушення службової дисципліни. Водночас, надлишкові і недоречні дії, які не порушили службових обов'язків, не підлягали оцінці за ст. 441. З суб'єктивної сторони цей злочин характеризувався самовпевненістю чи недбалістю, але, якщо яка-небудь помилка у справах чи іншого роду шкода виникали в результаті нещасного випадку або ж була спричинена перевтомою винного, вони не були кримінально карані [4, с. 400].

З позиції Сенату, важливість службового недбалства обумовлювала головним чином властивістю тих службових дій, в яких виразилося недбалство, а не залежала лише від його наслідків. Тому в його роз'ясненнях не було навіть приблизного переліку тих важливих з боку чиновника упущень, коли відповідальність наставала не за ст. 441, а за ст. 442. Складно було провести розмежування між недбалством і бездіяльністю влади. Але на основі сенатських рішень по окремих справах можна було прийти до висновку, що ст. 442 повинна була застосовуватися у тих випадках, коли недбалість службової особи призводила до людських жертв, незаконному арешту та іншим тяжким наслідкам [4, с. 401].

У 1885 р. була здійснена друга суттєва редакція розглядуваного Уложення. Але регламентація відповідальності за розглядувані суспільно небезпечні діяння не змінилася.

У 15 томі Зводу законів Російської імперії 1857 р. містилися Закони кримінальні. У ст. 381 глави II «О превышении власти и противозаконном ином бездействии» розділу V «О преступлениях и проступках по службе государственной и общественной» було фактично продубльовано зміст відповідної статті Уложення про покарання кримінальні і виправні [5].

У 1903 р. було прийняте Кримінальне уложення. Аналіз цього нормативно-правового акту дає підстави стверджувати, що до службових злочинів відносилися діяння двох видів: одні полягали у невчиненні службовою особою таких дій, які вона зобов'язана була вчинити; іншими були порушення правил служби активними діями. У цьому Уложенні міститься згадування тільки про бездіяльність влади, яка у свою чергу, поділяється на умисну і необережну. Зокрема, у ст. 639 йшлося про те, що службовець, зобов'язаний законом чи покладеним на нього дорученням чи властивістю служби попередити чи припинити шкоду, яка загрожує порядку управління чи державному, громадському чи приватному інтересу. Винуватий у невжитті, всупереч своєму службовому обов'язку, заходів чи в не вчиненні дій, якими така

шкода могла бути попереджена чи припинена, за таку бездіяльність влади, якщо вона вчинена умисно чи якщо вона вчинена з необережності і це заподіяло істотну шкоду для порядку управління чи для державного, громадського чи приватного інтересу підлягає арешту. Крім ст. 639, були введені в дію: ст. 643 – передбачала відповідальність за невжиття дій, направлених на попередження і припинення злочинів; ст. 644 – недонесення керівництву про вчинення тяжкого злочину, ст. 645 – невжиття заходів до затримання підозрюваного тощо. Проте у всіх цих статтях тільки повторюються у деталях загальні положення [6].

Незважаючи на те, що Кримінальне Уложення 1903 р. більше відповідало умовам життя в частині, яка стосується службових злочинів, воно, в основному, не вступило в дію. Держава продовжувала жити за старими законами. Це Уложення немов би уточнило Уложення про покарання кримінальні і виправні в редакції від 1885 р.

У постанові Ради Народних Комісарів від 22 липня 1921 р. «Про заходи боротьби із службовими злочинами» було визнано необхідним зобов'язати всі судові і адміністративні установи УРСР застосовувати посилену караність, аж до застосування в особливо важливих випадках вищої міри покарання за бездіяльність влади, яка викликала розлад діяльності радянського апарату [7, с. 291–293].

23 серпня 1922 р. було прийнято Кримінальний кодекс УРСР. У ст. 108 цього нормативно-правового акту було передбачено відповідальність за недбале ставлення до служби, тобто неухвалене ставлення до покладених по службі обов'язків, яке потягнуло за собою тяганину, повільність у провадженні справ, безлад у діловодстві і звітності та інші упущення. За це було встановлено покарання у виді позбавлення волі чи виправно-трудова робіт на строк до одного року чи звільнення з посади [8].

Відповідно до ст. 99 КК УРСР 1927 р. за бездіяльність влади, тобто коли службова особа не виконувала дій, які вона з обов'язків своєї служби повинна була виконувати, за наявності ознак, передбачених у ст. 97, а також за неухвалене ставлення до служби, тобто за недбайливе або несумлінне ставлення до покладених службою обов'язків, за наявності тих самих ознак каралося позбавленням волі на строк до трьох років або виправно-трудова роботами. До речі, в ст. 97 передбачалася відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, тобто за такі дії службової особи, які вона могла вчинити лише завдяки своєму службовому становищу та які, не

будучи викликані службовою потребою, мали своїм наслідком явне порушення правильної роботи установи чи підприємства, або завдали їм майнової втрати, або спричинили порушення громадського порядку чи охоронюваних законом прав та інтересів окремих громадян, якщо ці дії службова особа вчинявала систематично або з міркувань корисливої чи іншої заінтересованості, або коли вони спричинили чи завідомо для службової особи загрозували спричинити тяжкі наслідки [9].

У ст. 167 «Халатність» КК УРСР 1960 р. йшлося про те, що під цим складом злочину треба розуміти невиконання або неналежне виконання посадовою особою своїх службових обов'язків через недбале чи несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб. До особи винуватої у вчиненні такого злочину могло бути застосовано покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років, або штраф від п'яти до п'ятнадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [10].

Висновок. Таким чином, до моменту прийняття КК України 2001 р. регламентація відповідальності за службову недбалість пройшла складний шлях, протягом якого вона зазнавала суттєвих змін та доповнень.

1. Блум М.И. Ответственность за преступную халатность должностных лиц по советскому уголовному праву / М.И. Блум // Ученые записки Латвийского гос. ун-та. – 1957. – Т. XII. – Вып. 1. – 286 с.

2. Лысов М.Д. Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву / М.Д. Лысов. – Казань: Изд-во. Казанского ун-та, 1972. – 176 с.

3. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К.: Наук. думка. – 1978. – 303 с.

4. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. – М.: Юрид. лит., 1968. – Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – 432 с.

5. Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 15. Законы уголовные.

6. Уголовное уложение 1903 г. / Приложение к Собранию (Сборнику) узак. и расп. Прав. за 1903 г. № 38. Отд. I, ст. 416.

7. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / П.П. Михайленко. – К., 1966. – Т. 1. 1917–1925 гг. – 832 с.

8. Уголовный кодекс УССР. Утвержденный в У.Ц.К. 23 августа 1922 г. с алфавитным указателем. – X., 1922. – 50 с.

9. Кримінальний кодекс Української РСР: офіціальний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно систематизованих матеріалів. – К.: Держ політвидав. УРСР, 1958. – 162 с.

10. Кримінальний кодекс України: текст із змінами і доповненнями, опублікованими станом на 1 вересня 1999 р. – Львів, 1999. – 194 с.